

Fakultet za poslovne studije i pravo
Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo
Univerziteta „Union - Nikola Tesla“, Beograd
Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić

Deseta naučna konferencija sa međunarodnim učešćem

**STRADANJE SRBA, JEVREJA,
ROMA I OSTALIH NA TERITORIJI
BIVŠE JUGOSLAVIJE**

Zbornik radova

Knjiga 2

Beograd, Republika Srbija 2023

Izdavač

Fakultet za poslovne studije i pravo,
Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Republika Srbija

Suizdavači

Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo,
Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Republika Srbija
Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić

Za izdavača

Prof. dr Milan Radosavljević, dekan Fakulteta za poslovne studije i pravo

Odgovorni urednici

Prof. emeritus dr Života Radosavljević,
Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerziteta „Union – Nikola Tesla“ u Beogradu, Srbija

Prof. dr Dragan Tančić,

Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić, Srbija

Doc. dr Viktorija Rjapuhina,

Institut za srpski jezik i komunikacije,
Belgorodski državni tehnološki univerzitet Šuhov, Rusija

Dizajn korica

Pavle Nikolić

Priprema za štampu

Dušan Stamenović

Štampa

Štamparija Draslar List, Beograd

Godina

2023.

Tiraž: 100

Redakcija

Fakultet za poslovne studije i pravo,
Jurija Gagarina 149A, Staro sajmište 29
11070 Novi Beograd
Telefon: +381 11 31 31 246
mejl: holokaust.sajmiste@fsp.edu.rs
www.fsp.edu.rs

ISBN 978-86-6102-118-3

SADRŽAJ / CONTENT

NAUČNI ODBOR SCIENTIFIC COMMITTEE.....	5
ORGANIZACIONI ODBOR ORGANISING COMMITTEE.....	9
PREDGOVOR.....	15
FOREWORD.....	23
POGROM - MASAKR SRBA NA DRINI U PRVOJ POLOVINI 1942. GODINE.....	31
THE POGROM - MASSACRE OF SERBS ON THE DRINA IN THE FIRST HALF OF 1942.....	34
<i>Vinko Pandurević, Ena Todorović</i>	
NACIONALNI OTPOR, ODMAZDA I JEVREJSKE ZAJEDNICE U REGIONU ZAPADNE MAKEDONIJE U GRČKOJ.....	65
NATIONAL RESISTANCE, RETALIATIONS AND JEWISH COMMUNITIES IN THE REGION OF WESTERN MACEDONIA, GREECE.....	67
<i>Michail Pappas</i>	
НЕКОЛИКО СВЕДОЧЕЊА О ПОЛОЖАЈУ КОЛОНИСТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ.....	75
SEVERAL TESTIMONIES ABOUT THE POSITION OF COLONISTS IN KOSOVO AND METONIJA IN THE SECOND WORLD WAR....	77
<i>Александар Павловић</i>	
PODSTICANJE SVESNOSTI O HOLOKAUSTU KOD PRIPADNIKA DIGITALNIH GENERACIJA.....	91
PROMOTING HOLOCAUST AWARENESS AMONG MEMBERS OF THE DIGITAL GENERATIONS.....	93
<i>Dragana Radosavljević, Dušan Lukić, Milan Radosavljević</i>	
ФИЛМСКО ПРИПОВЕДАЊЕ И ПРИКАЗИВАЊЕ СТРАДАЊА У ЛОГОРУ: ЗАВЕШТАЊЕ И ДАРА ИЗ ЈАСЕНОВЦА.....	101

FILM NARRATION AND PRESENTATION OF THE SUFFERING IN THE CAMP: THE LEGACY AND DARA OF JASENOVAC.....	103
<i>Ивана Раловић</i>	
РАТНИ ЗЛОЧИНИ БУГАРА НАД СРБИМА У МОРАВСКОЈ ВОЈНО-ИНСПЕКЦИОНОЈ ОБЛАСТИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	115
THE WAR CRIMES OF THE BULGARIANS AGAINST THE SERBS IN THE MORAVIAN INSPECTION DISTRICT IN THE FIRST WORLD WAR	117
<i>Драгољуб Секуловић, Божидар Форца, Милан Николајевић</i>	
СТРАДАЊЕ И ИЗБЕГЛИШТВО У КРАЉЕВУ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	131
SUFFERING AND REFUGE IN KRALJEVO DURING THE SECOND WORLD WAR	133
<i>Јован Симијановић, Марина Мијајковић</i>	
РЕКОНСТРУКЦИЈА СЕЋАЊА ОБИЧНИХ ЉУДИ О ЖИВОТУ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ	153
RECONSTRUCTION OF MEMORIES OF ORDINARY PEOPLE ABOUT LIFE IN KOSOVO AND METOHIJA IN SOCIALIST YUGOSLAVIA	155
<i>Милена Шљивић</i>	
POLITIKOLOŠKI I KRIVIČNOPRAVNI ASPEKTI GENOCIDA.....	167
POLITICAL AND CRIMINAL LEGAL ASPECTS OF GENOCIDE	170
<i>Dragan Tančić, Vanda Božić</i>	
OSAMDESET GODINA OD POGROMA I PROGONA BITOLJSKIH JEVREJA	185
EIGHTY YEARS FROM THE POGROM AND THE PERSECUTION OF THE JEWS FROM BITOLA	187
<i>Marjan Tanuševski</i>	
ZAOŠTAŠTINA KRIVIČNOG GONJENJA PRED MEĐUNARODNIM VOJNIM TRIBUNALOM U NIRNBERGU	201

THE LEGACY OF THE CRIMINAL PROSECUTION BEFORE THE INTERNATIONAL MILITARY TRIBUNAL IN NUREMBERG.....	203
<i>Mirza Totić</i>	
DECA MAJKE KNEŽPOLJKE.....	221
CHILDREN OF „Majka Knežpoljka“.....	223
<i>Jasmina Tutunović - Trifunov</i>	
INTEGRACIJA METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA MENADŽMENTA I DEMOGRAFIJE: OMOGUĆAVAJUĆI I OGRANIČAVAJUĆI FAKTORI RAZVOJA JEVREJSKE ETNIČKO-KONFESIONALNE ZAJEDNICE U REPUBLICI SRBIJI.....	231
INTEGRATION OF MANAGEMENT AND DEMOGRAPHY RESEARCH METHODOLOGY: ENABLING AND LIMITING FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF THE JEWISH ETHNO-CONFESSIONAL COMMUNITY IN THE REPUBLIC OF SERBIA	233
<i>Milan Vemić</i>	
STRADANJE ŠPANSKIH JEVREJA (SEFARDA) IZ NIŠA I PIROTA ZA VREME DRUGOG SVETSKOG RATA	253
SUFFERING OF THE SPANISH JEWS (SEPHARDIM) FROM NIS AND PIROT DURING THE SECOND WORLD WAR.....	255
<i>Milena Vidosavljević</i>	
IZ POVIJESTI PROGONA ROMA U ZEMLJAMA OKUPIRANE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA	265
FROM THE HISTORY OF THE PERSECUTION OF THE ROMA IN THE COUNTRIES OF THE OCCUPIED KINGDOM OF YUGOSLAVIA DURING THE SECOND WORLD WAR.....	267
<i>Danijel Vojak</i>	
МАСОВНИ ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА, НА ТЕРИТОРИЈИ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ИМЕ ЧЕГА? ЗАШТО?.....	293

MASS CRIMES AGAINST SERBS IN THE TERRITORY OF THE FORMER YUGOSLAVIA IN THE NAME OF WHAT? WHY?	295
<i>Jovo C. Вучковић</i>	
PORICANJE HOLOKAUSTA - PRAVNO INSTITUCIONALNI PRISTUP	309
HOLOCAUST DENIAL - A LEGAL INSTITUTIONAL APPROACH ...	311
<i>Bojan Zdravković, Maja Anđelković, Života Radosavljević</i>	
МАНАСТИР РАКОВИЦА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ	325
THE RAKOVICA MONASTERY IN THE SECOND WORLD WAR	327
<i>Ивана Женарју Рајовић, Пејтар Русџановић</i>	
BIBLIOGRAFIJA (2014–2023)	335
<i>Nikolina Milovančević</i>	

УДК 341.322.5(497.115)*1941/1945*(048)
341.485(=163.41)(497.115)*1941/1945*(048)

НЕКОЛИКО СВЕДОЧЕЊА О СТРАДАЊУ СРПСКИХ КОЛОНИСТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Александар С. Павловић

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Република Србија,
alek.pavlovic@hotmail.com

Апстракт: Због нејоволјног социоекономског стања у ком се Косово и Метохија налазило након ослобођења од вишевековне турске владавине власи Краљевине СХС (Југославије) сировеле су на овом подручју аграрну реформу, са циљем експропријације земљишта великих, феудалних поседа, и његове расподеле сељаштву које је било без земље или је претходно чистључило на имањима ага и беџова. Упоредо са аграрном реформом сироведена је и колонизација, на основу које је од 1918. до 1941. године на Косову и Метохији насељено више десетина хиљада колониста, претежно Срба, из различитих, углавном плодних земља сиромашних крајева Краљевине СХС (Југославије). Са издијањем Другог светског рата на простору југословенске државе највећи део колониста нашао се на удару албанских оружаних формација које су стале на страну окупатора, што је довело до њиховог прогона, уништавања имовине, физичких ликвидација. Циљ рада представља покушај истраживања доприноса наследавању положаја колониста у току ратних година 1941-1945, истраживања са аспекта њихових појединачних судбина и сведочења. Прислушавши изражаној проблематици, у њом смислу, учињен је кроз призмат антрополошке, хуманистичке перспективе, што значи да је истраживање усмерено на разумевање начина на који се страдање колониста рефлектовало кроз њихова субјективна искуства и њихове личне доживљаје. У фокус рада, другим речима, стављен је појединац, сходно чему је рад усредсређен на настојање да се грама кроз коју су колонисти у Другом светском рату пролазили, а која је била последица долађања на макро плану, боље разуме истраживањем увида у микро ниво друштвене стварности, који чине биографије и животиње приче сваког човека понао-

соб. Истйраживањем је, на овај начин, учињен йокушај да се йосредстйвом својих сведочења на светйлости дана изведу неки од конкретних учесника колонизације на Косову и Мејхохији, са циљем да се йим йућем укаже на значај њихових йласова, који су у изучавању йосматйране йроблематйике у истйориографји неретйко йоћиснући у дрући йлан. Резултатйи йриказани у раду добијени су на основу истйраживања базираној на уйййреди йисаних истйоријских извора, на йрвом месту архивске йрађе.

Кључне речи: Срби, колонистйи, Косово и Мејхохија, Дрући светйски райи, архивска йрађа.

SEVERAL TESTIMONIES ABOUT THE SUFFERING OF THE SERBIAN COLONISTS IN KOSOVO AND METOHIJA IN THE SECOND WORLD WAR

Aleksandar S. Pavlović

Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić, Republic of Serbia,
alek.pavlovic@hotmail.com

Abstract: *Due to the unfavorable social and economic situation in which Kosovo and Metohija were after liberation from the centuries-old Turkish rule, the authorities of the Kingdom of SHS (Yugoslavia) implemented an agrarian reform in this area, with the aim of expropriating the land of large, feudal estates, and distributing it to the peasants who were without land or previously worked on the estates of agas and beys. Along with the agrarian reform, colonization was implemented as well, on the basis of which tens of thousands of colonists, mostly Serbs, from different, mostly fertile, poor regions of the Kingdom of SHS (Yugoslavia), were settled in Kosovo and Metohija from 1918 to 1941. With the outbreak of the Second World War on the territory of the Yugoslav state, most of the colonists were attacked by Albanian armed formations that sided with the occupiers, which led to their persecution, destruction of property, and physical liquidations. The aim of this paper is an attempt to contribute to the understanding of the position of the colonists during the war years 1941-1945, viewed from the point of their individual destinies and testimonies. The approach to the researched issue, in that sense, was made through the prism of an anthropological, humanistic perspective, which means that the attention in the paper was focused on understanding of the way in which the suffering of the colonists was reflected through their subjective viewpoints and their personal experiences. In the center of the paper, in other words, was placed an individual, according to which the research was focused on an effort to better understand the drama that the colonists went through during the Second World War, which was a consequence of events on the macro level, by providing an insight into the micro level of social reality, which is made of the biographies and life stories of each person individually. Through the research,*

in this way, was made an attempt to bring some of the concrete participants of the colonization in Kosovo and Metohija to the light of day through their stories, with the aim of pointing out the importance of their voices, which are often relegated to the background in the study of the observed issues in historiography. The results presented in the paper were obtained on the basis of research based on the use of written historical sources, primarily archival material.

Key words: *Serbs, colonists, Kosovo and Metohija, Second World War, archival material.*

У домаћој хуманистици присутан је већи број историографских студија посвећених страдању Срба на Косову и Метохији у току Другог светског рата. Овај проблем сагледаван је у контексту више тема: идеје о Великој Албанији и њеном остваривању, албанских квислинга и њиховог односа према српском становништву, страдања Српске православне цркве у окупираној Југославији, избеглица и пресељеника на територији окупираних држава, ратне штете коју су немачки, италијански и бугарски окупатори учинили у Југославији, и других (Антонијевић, 2014, стр. 61). Непосредни допринос проучавању страдања Срба на Косову и Метохији у ратним годинама 1941-1945. дало је неколико аутора (видети: Глишић, 1991; Пејин, 1994; Поповић и др., 1999; Антонијевић, 2009, 2014, 2016, 2017). Оцена свих који су се наведеним проблемом бавили гласи да је српско становништво на Косову и Метохији страдало пре свега услед злочина албанских квислинга, односно албанских оружаних формација које су стале на страну окупатора. Албански злочини били су бројни, а њихова типологија разноврсна. То су била убиства, рањавања, пребијања, мучења, тровања, застрашивања, хапшења, уцене, отмице, силовања, узурпирање пољопривредног земљишта, винограда, шума, прогон са имања, пљачкања, крађе, отимање стоке, уништавање покретне и непокретне имовине, принудни рад, и друго (Антонијевић, 2014, стр. 63).

Поменути студијама обухваћено је и страдање српских колониста на Косову и Метохији, који су се на удару албанских квислинга први нашли после напада окупатора на Краљевину Југославију априла 1941. године. Реч је о насељеницима из разних, углавном неплодних крајева државе Срба, Хрвата и Словенаца, које су између два светска рата власти колонизовале на основу спроведене аграрне реформе, чији је циљ био експропријација земљишта великих феудалних поседа, заосталих после ослобођења Косова и Метохије од турске владавине, те расподела овог земљишта сељаштву које је било без земље или је претходно читлучило на имањима ага и бегова. Аграрна реформа и колонизација имале су за циљ решавање горућег питања сиромаштва сељака, које је претило да прерасте у широки социјални бунт, као и укидање феудалних односа на Косову и Метохији, што је, како је држава сматрала, био предуслов за поправљање неповољног економског

стања затеченог на овом подручју после ослобођења од Турака. Иако се то није истицало у први план, циљеви аграрне реформе и колонизације били су мотивисани настојањима државе да додељивањем земље Србима и њиховим насељавањем пружи замах поправљању етничке равнотеже у односу на албанско становништво, које је на Косову и Метохији, након што се ово подручје почетком 20. века поново нашло у саставу српске државе, чинило већину.¹ Наведени процеси, дакле, имали су са становишта државе важан национални значај, па је, тако, Ђорђе Крстић, судија врховног суда, који је 1927-1928. године био главни аграрни повереник за Јужну Србију, о значају колонизације писао да је она „првокласно државно питање Југа“ и да „доприноси решавању економско-социјалног проблема она спроводи национализовање и асимилацију тамошњих наших крајева, носиоц је слободне идеје те економско-културног напретка, гаранција јавне безбедности и боља залога за стабилност наших државних граница“ (Крстић, 1928, стр. 1).

На Косову и Метохији је између 1918. и 1941. године колонизовано око 12.000 породица, са близу 60.000 људи. Колонисти су долазили из Црне Горе, Херцеговине, Босне, Далмације, Лике, централне Србије, а највише их је насељено у Ђаковичком, Пећком, Ђиљанском, Грачаничком, затим у Подримском, Вучитрском и Лапском срезу (Павловић, 2014, стр. 114). Након капитулације Југославије априла 1941. године простор Косова и Метохије подељен је на три окупационе зоне: немачку, италијанску и бугарску. Главнину овог подручја заузела је Италија, која је окупацијом настојала да добије што већу територију за своју марионетску државу Велику Албанију (Јањетовић, 2012, стр. 107). Већ у првим данима рата, још пре капитулације Југославије, на Косову и Метохији долази до насиља. Наоружане албанске групе нападале су из заседе припаднике југословенске војске, док је истовремено започео и терор над српским цивилним становништвом (Антонијевић, 2009, стр. 17, 173-174). На удару су се нашли посебно колонисти, које су Албанци доживљавали као уљезе чије им је насељавање на Косову и Метохији југословенска држава наметнула. Прогон колониста, који је био нарочито суров, имао је за циљ да додатно застраши остале Србе, што је веома брзо довело до њиховог масовног исељавања на територију

---

¹ Према првом југословенском попису, спроведеном 1921. године, Албанаца је на Косову и Метохији било 65,0%, Срба 26,6%, Турака 6,5%, и осталих 1,9% (Филиповић, 1937, стр. 431).

STRADANJE SRBA, JEVREJA, ROMA I OSTALIH NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE

Deseta naučna konferencija sa međunarodnim učešćem
(Zbornik radova)

уже, тзв. Недићеве Србије. Процене су да се са Косова и Метохије у току четири ратне године иселило између 40.000 и 100.000 људи (Глишић, 1991, стр. 285; Petranović, 1992, стр. 252), док је, према неким подацима, само из Метохије у окупирану Србију и Црну Гору протерано око 80.000 душа (Пејин, 1994, стр. 19).

Страдања Срба, како колониста, тако и староседелаца, била су највећа у првим недељама окупације. Тада је најтеже страдало становништво Метохије. У Пећком срезу уништено је 65% колонијстичких кућа, а у другим метохијским селима чак 95% (Исто, стр. 12). Страдање насељеника није било ограничено само на протеривање са имања и уништавање кућа и имовине, већ су многи од њих рањавани, па и убијани. У једном од сведочења саопштено је да „нема ни једне српске породице која је била насељена у Метохији да није страдала и имала жртава у крви и материјалу“ (Исто). О крвопролићу Албанаца над колонистима сведочили су сами окупатори, па је италијански дипломата Карло Умилта, приликом посете Косову и Метохији, забележио да дуж пута Ђаковица-Пећ није видео српску кућу са кровом, да су сва села била спаљена и да су лешеве људи лежали на ледини, док су живи покушавали да се спасу (Исто).

***

Истраживању страдања српских колониста на Косову и Метохији у току Другог светског рата својевремено сам и сам пружио извесни допринос (видети: Павловић, 2014). Имајући у виду значај акцентовања страдања Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији бивше Југославије у ратним годинама 1941-1945, усмереног на потребу подсећања на Холокауст, односно нужност памћења његових страхота, а како се оне не би поновиле, радом који овде презентујем настојим да укажем на неке од резултата које сам остварио на основу поменутог ранијег истраживања. Део резултата истраживања које у раду представљам, при том, пред читалачку публику износим први пут.

Циљ рада мотивисан је настојањем да на страдање српских колониста на Косову и Метохији у Другом светском рату укажем узимајући у обзир њихове појединачне судбине и сведочења. Приступ истраживаној проблематици, у том смислу, учињен је кроз призму антрополошке, хуманистичке перспективе, што значи да је пажња у раду усмерена на разумевање начина на који се страдање колониста рефлектовало кроз њихова субјективна искуства и њихове личне доживљаје. У фокус рада, другим речима, стављен

је појединац, сходно чему је рад усредсређен на настојање да се драма кроз коју су колонисти у Другом светском рату пролазили, а која је била последица догађаја на макро плану, пре свега окупације Југославије, боље разуме пружањем увида у микро ниво друштвене стварности, који чине биографије и животне приче сваког човека понаособ. На овај начин, дакле, истраживањем је учињен покушај да се посредством својих сведочења на светлост дана изведу неки од конкретних учесника колонизације на Косову и Метохији, са циљем да се истакне значај њихових гласова, који су у изучавању посматране проблематике у историографској науци неретко потиснути у други план.²

Резултати приказани у раду добијени су на основу истраживања базираног на употреби писаних историјских извора, на првом месту архивске грађе. Примарно је коришћена архивска грађа из фонда Архива Југославије у Београду *Уставанове аграрне реформе и колонизације социјалистичког периода 1945-1948*, у ком је похрањена грађа настала непосредно после Другог светског рата, чију садржину чине молбе колониста за повраћај земље са које су у рату протерани, записници комисија за ревизију аграрне реформе,³ извештаји о тешком положају у ком су се колонисти налазили

- 2 Узимање у обзир сведочења појединаца о страдањима Срба у Другом светском рату, као приступ комплементаран истраживањима догађаја на макро плану, није испознат у домаћој историографији. Изузетно значајан допринос сагледавању злочина над српским становништвом кроз материјал заснован на бележењу гласова лица протераних са својих огњишта у току неколико ратних година дали су Владимир Дедијер и Антун Милетић, који су у оквиру пројекта Одбора САНУ за скупљање грађе о геноциду против српског народа и других народа Југославије у 20. веку сакупили и објавили око 250 сведочанстава, писаних још за време самог рата, већином 1943. и 1944. године, када су Срби, протерани са својих огњишта, нашли уточиште у окупираној Србији и ту одмах описали све страхоте и голготу кроз коју су прошли. Међу овим сведочанствима налази се и већи број сведочења Срба протераних из различитих крајева са Косова и Метохије (видети: Dedićer i Miletić, 1990).
- 3 Став југословенских власти после Другог светског рата био је да су аграрна реформа и колонизација спроведене са доста грешака и на штету земљишних права Албанаца. Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ) донео је 6. марта 1945. године Одлуку о привременој забрани враћања колониста на добијена имања до спровођења ревизије којом је требало да буду испитани сви предмети на основу којих је земља на Косову и Метохија додељивана. Министарство колонизације ДФЈ дана 2. маја 1945. године донело је Уредбу о повратку насељеника, а три месеца касније и Закон о ревизији додељивања земље насељеницима (Павловић, 2014, стр. 117). Ревизијом је било обухваћено 11.168 колонистичких домаћинстава. За 4.829 домаћинстава признато је право на целокупну добијену земљу, на делимичан повраћај земљишта право је добило

у ишчекивању решавања свог статуса након прогонства са Косова и Метохије, и слично. У питању су документи из ресора Министарства колонизације Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ), којима су обухваћени подаци не само о страдању, него уопште о животу колониста током ратних година 1941-1945. Ови подаци, међутим, најчешће су прилично штурни, оскудни, не превише речити, док су, са друге стране, само ретко такви да се на основу њих о судбини појединих колониста може сазнати нешто мало више. Реч је о информацијама које ипак омогућавају да се „завири“ у животе неких насељеника, захваљујући чему је овим људима пружена могућност да буду изведени на позорницу историје и тако отргнути од заборава прошлости обавијене вихором рата и ратних страдања.

***

Колонисти су у поменутом фонду Архива Југославије заступљени са својим именом и презименом. Појављују се као појединци чија сведочења говоре о томе да су у току рата често изгубили готово све, при чему није био мали број оних који су претрпели и најтежи ударац, а то је губитак неког од чланова породице.⁴ Извесна Драгиња Кобајевић, тако, са својим супругом Јосифом на Косово и Метохију се доселила 1937. године из места Прлите, у околини Зајечара, где је и рођена. Супружници су колонизовани у дреничком селу Доброшевац, где су добили земљу површине 7.78 ha, на којој су подигли кућу и зграду за држање стоке. Слом Краљевине Југославије у Другом светском рату за Драгињу и Јосифа био је фаталан, што је Драгиња описала следећим речима: „За време капитулације 1941.

5.744 домаћинства, док је сву додељену земљу изгубило 595 домаћинства (Đimić, 2013). Многи којима је земља враћена, међутим, услед страдања претрпљеног током рата од стране Албанаца тамо одакле су били прогнани нису желели да се врате. Многи су, при том, након повратка били препуштени сами себи, будући да им држава није пружала никакву помоћ, било у основним потрепштинама, или заштити од самовоље локалних албанских власти, неретко састављених од лица која су током рата била на страни окупатора (Павловић, 2014, стр. 117-118). До септембра 1947. године, када је био рок за повратак, на своја имања није се вратило 1.638 породица колониста. Истовремено, у Војводину су се са Косова и Метохије иселиле 2.064 насељеничке породице које су се на своју земљу непосредно после рата биле вратиле (Đimić, 2013).

4 Сведочења колониста садржана у архивској грађи у раду су цитирана у изворном облику, иако како су била првобитно забележена у писаној форми. То значи да приликом преводнења у рад текст архивске грађе није коригован, као што није ни прилагођаван савременим литерарним конвенцијама.

године, приликом напада Арнаута на наше домове, мој муж Јосиф је убијен и нама имање одузето, а од тада ја сам добила живчано обољење од које болести и сада патим те сам постала посве неспособна за сваки привредни рад”.⁵ Станко Дошен, колонизован 1926. године у село Плоговац, срез Дреница, на Косово и Метохију је досељен са пет чланова своје породице, добивши при том 5 ха земље у власништво. У молби за повраћај земље са које је прогнан, упућеној Министарству колонизације ДФЈ после рата, Дошен о свом страдању наводи следеће: „Године 1941. био сам присиљен од стране окупатора и његових слугу да са породицом побегнем са свога имања, а кућа ми је срушена и имовина опљачкана. Мене су окупаторске слуге ранили услед чега ми је морала бити ампутирана десна рука. Мога сина такође су осакатили и пушком му пребили леву ногу”.⁶

Док су се са молбама за повраћај земље бројни колонисти Министарству колонизације ДФЈ обраћали појединачно, нису били ретки ни они који су пред државу, тражећи помоћ, излазили групно, тако што су се у име више њих, обично насељених у истом селу или истом срезу, ресорном министарству обраћали њихови делегирани представници. Ови делегати су описивали недаће кроз које су они и колонисти које су заступали пролазили у периоду окупације, па је, рецимо, дана 16. јула 1945. године извесни Милета Вујић, делегат колониста из среза Косовске Митровице, иступивши пред власт изјавио:

„Одмах после окупације Арнаути су нам одузели земљишта, поплалили и делом и порушили куће; опљачкали су нам стоку, покућанство и сав пољопривредни алат, тако да смо остали без игде ичега. Многи су до ослобођења били у збегу по разним крајевима Србије са својим породицама, док је у Митровици остало само неколико њих. Преживели смо тешко и претешко стање под окупацијом као бескућници, но оно што данас после жељног ослобођења прижељујемо то је наша највећа несрећа”.⁷

Неколико месеци касније, дана 14. јануара 1946. године, пред Министарство колонизације излази Саво Ковачевић, колонизован у селу

5 Архив Југославије (АЈ), 97-7-54, Молба Драгиње Кобајевић Министарству колонизације ДФЈ од 17. августа 1945. године.

6 АЈ, 97-7-54, Молба Станка Дошена Министарству колонизације ДФЈ од 22. октобра 1945. године.

7 АЈ, 97-5-48, Изјава Милете Вујића дата у Министарству колонизације ДФЈ дана 16. јула 1945. године.

Крсракоц (Ракоц), Ђаковички срез, који сведочи о својој судбини, али и судбини других насељеника у поменутом насељу:

„Нас 30 породица из Црне Горе, из Сандака, насељени смо још 1930. године у селу Крсракоцу, општина Бецка – срез Ђаковички, где смо добили утрину и шуму, коју смо тешким радом крчили. Доцније смо добили по мало радне земље те смо само тако могли скромно, уз напоран рад себе, и своју породицу издржавати. За време окупације Арнаути су нас силом отерали са имања. Куће нам прво опљачкали па после запалили, а ми смо гледајући своје грађевине у пламену и диму бежали са нејаком децом за Црну Гору, где смо под врло тешким условима живели и гладујући чекали са нестрпљењем час ослобођења“.⁸

Протерани са својих имања, колонисти су у расељеништву живели практично као грађани другог реда. Немаштина, оскудица у животним потрепштинама, неадекватни услови становања, и слично, чинили су свакодневицу расељених колониста. Живот у прогонству многе је коштао здравља. У прилог наведеном говори случај већ поменуте Драгиње Кобајевић, као, на пример, и невоља која је задесила неког Николу Кашиковића, пореклом из Херцеговине, колонизованог са четворочланом породицом 1935. године у село Доња Коретица, срез Дреница. Након што су га Албанци протерали са имања, Кашиковић је био принуђен на то да са породицом пређе у ужу Србију, где је остао до краја рата. О свом тешком положају у расељеништву говорио је: „(...) силом окупатора био сам приморан да напустим додељену земљу те да са фамилијом пређем у Ваљево где се и данас налазим. Услед лоших прилика и слабог издржавања и несташице одеда тешко сам оболео и онеспособио у ноге, те са тешком муком живим са децом о надничењу моје жене. (...) Све моје покретно и непокретно имање што сам имао пропало је где сам много труда и рада уложио“.⁹

Наведени случајеви свакако нису представљали изузетак. Ипак, било је и драстичнијих примера који су показивали да су немаштина и живот у прогонству колонисте могли да коштају не само здравља, него и живота: „После капитулације“, у свом је сведочењу, између осталог, износила извесна Милева Пековић, пореклом из Пјешиваца у Црној Гори, а колонизована

8 АЈ, 97-5-48, Саслушање Саве Ковачевића у Министарству колонизације ДФЈ од 14. јануара 1946. године.

9 АЈ, 97-7-54, Молба Николе Кашиковића Министарству колонизације ДФЈ од 22. октобра 1945. године.

са задружном породицом свога мужа 1937. године у Истоку, „напустисмо пред непријатељем имање које се по књигама водило на старешину задруге Мијата Пековића који је услед немаштине и беде као избеглица умро у прошлој години, а његов син, мој муж Милорад, погинуо“.¹⁰

Услед немаштине, многи расељени колонисти били су принуђени на то да живе од помоћи, милостиње, могуће и од просјачења. Јован Николић, родом из села Горње Крајинце код Лесковца, колонизован 1933. године у село Верић, срез Источки, жалио се на крају рата да годинама преживљава захваљујући хуманости појединаца и скромној поможи државе:

„По окупацији од стране Немаца и Италијана мене су Арнаути раселили од земље и куће, не дозволивши ми да изнесем ништа из куће. Већ пет година како се мучимо и патимо као избеглице, у Кумаревској Цркви, срез Лесковачки, живећи од милостиње добрих људи и једини приход који сада имам то је државна помоћ за сина који се сада налази у Југословенској Армији“.¹¹

На исту ствар као поменути Николић жалио се и Ђорђе Кондић, такође колониста из Верића, пореклом исто из села Горње Крајинце код Лесковца:

„У 1933. насељен сам био у село Верић општине Ракош срез Источки са пет чланова породице где сам од Аграрног повереништва у Пећи добио 12 ха земље на коју сам подигао кућу и остале зграде. Дана 6. маја 1941. год. по окупацији од Немаца и Италијана, мене су са породицом Арнаути отерали, узевши ми сву покретну и непокретну имовину тако да из куће нисам изнео ни једну иглу. За време окупације па и данас налазим се у Кумаревској Цркви, где са породицом живим од милостиње добрих људи, а већ два пута примам државну помоћ за синове који су још у војсци Југословенске Армије“.¹²

Сличних примера има још. Немаштином су, при том, посебно били погођени родитељи који су као расељена лица издржавали и подизали

10 АЈ, 97-7-53, Молба Милеве Пековић Министарству колонизације ДФЈ од 17. септембра 1945. године.

11 АЈ, 97-7-53, Молба Јована Николића Министарству колонизације ДФЈ од 5. октобра 1945. године.

12 АЈ, 97-7-53, Молба Ђорђа Кондића Министарству колонизације ДФЈ од 5. октобра 1945. године.

малу децу, а који су у рату остали без супружника. Њима је помоћ била нарочито потребна. Судбина да се у оваквој ситуацији нађе затекла је удовицу извесног Јована П. Поповића, пореклом из Даниловграда, која је са супругом 1928. године била колонизована у селу Спасов брег, код Истока:

„Насељена сам била са мојом породицом (...) у селу Спасов брег (...) где смо остали све до капитулације бивше Југославије, када сам са породицом принудно исељена у моје родно мјесто у Црној Гори. (...) Мој муж Јован П. Поповић, на кога је гласило решење за земљу, стрељан је од стране италијанских фашиста у мјесецу августу 1941. год. а ја сам остала са мојом незбринутом децом на милост добрих људи”.¹³

Осим у расељеништву, где су без свог крова над главом живели у сиромаштву, многи колонисти су након капитулације Југославије и прогона од стране албанских квислинга завршавали у заробљеништву или у логорима које је организовала окупациона власт. У заробљеништву, углавном у Немачку и Италију, одвођени су превасходно насељеници који су као припадници Војске Југославије учествовали у Априлском рату, у току ког су непријатељу пали у руке. У логоре су, са друге стране, затварани колонисти који с почетка рата, након прогона са својих имања, нису прелазили у ужу Србију него су остајали на Косову и Метохији.

У то да је боравак у заробљеништву и логорима за колонисте био све само не лак не треба сумњати. Многи су се из заточеништва, на пример, враћали у лошем здравственом стању, о чему у архивској грађи има више сведочења. Драган С. Петровић, рецимо, говорећи о свом брату Радомиру, са којим је био колонизован у Дреници, село Доброшевац, изјављивао је следеће: „Мој брат Радомир као војник приликом капитулације заробљен је и одведен у ропство у Немачку и тамо је провео до краја месеца августа 1945. године. Из заробљеништва се вратио изнурен, оболео и неспособан за привређивање”.¹⁴ У сведочењу Лазара Абутовића, пореклом из околине Мркоњић града, а колонизованог у село Ђирез, исто у Дреници, стоји ово: „Од 6. маја 1941. године био сам заробљен од стране немачких власти и био сам у ропству све до 9. септембра 1943. године. Тада сам отпуштен

13 АЈ, 97-7-53, Молба уд. Јована П. Поповића Министарству колонизације ДФЈ од 18. августа 1945. године.

14 АЈ, 97-7-54, Молба Драгана С. Петровића Министарству колонизације ДФЈ од 5. новембра 1945. године.

као болестан. Допутовао сам у Приштину где сам нашао своју породицу у лагеру, са којом сам прешао одмах у Србију, у Петровац на Млави¹⁵. Миљан Обрадовић, колонизован 1924. године у дреничком селу Пољанце, свој и случај своје породице, пак, детаљније образлаже:

„После капитулације арнаутски фашисти опљачкали су нас сасвим и отерали у лагер у Приштини где смо провели две године дана. После тога Немци су нас пребацили у Србију, где су нас ондашње власти распоредиле да као избеглице живимо у селу Вашановцу, срез млавски, округ пожаревачки, где се и данас налазимо. (...) Сада у породици имам 8 чланова, од којих су пет стално код мене док ми се један син налази у руднику Трешчи, други се још није вратио из заробљеништва, а трећи се налази у редовима Југословенске армије. Ја сам стар и изнемогао, имам 77 година, жена ми има 64 године, снајина мајка 58 година, сини 33, а снаја 23 године. Сви колико нас је на лицу здравствено смо оронули због боравка у лагеру, прогона у Србију и слабе исхране, а само два члана су способна за припређивање“¹⁶.

Неки се колонисти из заробљеништва или логора, међутим, никада нису вратили или им се тамо губи сваки траг. Тако је супруг дотичне Станије Тијанић, колонизован у селу Љубожде, код Истока, умро док је био интерниран у Италији. За време окупације Станија је остала у кући на имању, али су јој земљу узурпирали комшије Албанци који јој на име надокнаде нису давали ништа.¹⁷ Илија Живановић, колонизован 1924. године са породицом на подручју Истока, након ослобођења на имање се вратио из уже Србије, где је за време рата био протеран. Илији је у борби са окупатором погинула ћерка, а о сину, који је био одведен у заробљеништво, после завршетка рата није знао ништа.¹⁸ Милош Минић, пореклом из Црне Горе, насељеник у источном селу Мужевине, погинуо је 1943. године у логору у Ђураковцу. Милошу је супруга умрла 1941. године, а после рата иза њега су у животу остале две ћерке, од 15 и 17 година.¹⁹

15 АЈ, 97-7-54, Молба Лазара Абутовића Министарству колонизације ДФЈ од 14. августа 1945. године.

16 АЈ, 97-7-54, Молба Миљана Обрадовића Министарству колонизације ДФЈ од 30. јула 1945. године.

17 АЈ, 97-7-53, Записник комисије за ревизију аграрне реформе Министарства колонизације ДФЈ по предмету Станије Тијанић од 29. септембра 1945. године.

18 АЈ, 97-7-53, Записник комисије за ревизију аграрне реформе Министарства колонизације ДФЈ по предмету Илије Живановића од 29. септембра 1945. године.

19 АЈ, 97-7-53, Записник комисије за ревизију аграрне реформе Министарства колонизације ДФЈ по предмету покојног Милоша Минића од 28. септембра 1945. године.

***

Сведочења српских колониста садржана у архивској грађи треба узети као важан извор података, који, иако не превише речит, омогућава да се страдање насељеника у Другом светском рату потпуније сагледа. Ово се може узети као закључак истраживања представљеног у раду, чији су резултати указали на значај приступа проучаваном проблему заснованом на настојању да страдање Срба колонизованих на Косову и Метохији буде размотрено „изнутра“, односно „одоздо“, што значи из личне перспективе сâмих колониста, конкретних актера истраживане историјске стварности. Наведени приступ, који у центар интересовања ставља, дакле, човека као јединку, пружа могућност да се догађаји на макро плану, проузроковани окупацијом Југославије у Другом светском рату, сагледају кроз микро ниво друштвене реалности, који чине биографије и животне приче сваког појединца понаособ. Увиду у страдање српских колониста, на овај начин, дата је преко потребна димензија, неопходна за суштинско разумевање драме кроз коју су они у току рата пролазили. Кроз лична искуства колониста поменутих именом и презименом рефлектован је прогон ком су насељеници као шира социјална група били изложени од стране албанских квислинга, чиме је, са хуманистичке тачке гледишта, указано на потребу „ослушкивања“ гласова сваког од колониста појединачно, односно на претпоставку да дубину њиховог страдања у ратним годинама 1941-1945. независно од тога није могуће на одговарајући начин разумети.

ИЗВОРИ

- Архив Југославије. Фонд 97, *Уставанове аграрне реформе и колонизације социјалистичког периода 1945-1948.*
- Đimić, Lj. (2013), „Geneza kosovskog problema“, *Nedeljnik*, br. 100, <http://www.nedeljnik.co.rs/st/2013/12/12/dnevni-magazin/geneza-kosovskog-problema> [Pristup: 20/11/2014]

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић, Н. (2009), *Албански злочини над Србима у Друјом светјском райу*, Музеј жртава геноцида, Београд.
- Антонијевић, Н. (2014), „Страдање Срба на Косову и Метохији 1942. године“, *Годишњак Музеја жртава геноцида*, св. 6, 61-81.
- Антонијевић, Н. (2016), „Ратни злочини на Косову и Метохији 1943. и 1944. године“, у: Владан Виријевић и Далибор Елезовић (ур.), *Косово и Метохија у Друјом светјском райу – седам деценија касније*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 135-154.
- Антонијевић, Н. (2017), *Косово и Метохија: 1941-1945 – Райни злочини*, Музеј жртава геноцида, Београд.
- Глишић, В. (1991), „Албанизација Косова и Метохије 1941-1945“, у: Андреј Митровић (ур.), *Срби и Албанци у XX веку*, САНУ, Београд, 277-291.
- Dedijer, V. i Antun, M. (1990), *Proterivanje Srba sa ognjišta 1941-1944*, Prosveta, Beograd.
- Јањетовић, З. (2012), „Границе немачке окупационе зоне у Србији 1941-1944“, *Зборник радова*, књ. 62-2, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд, 95-117.
- Крстић, Ђ. (1928), *Колонизација у Јужној Србији*, Сарајево.
- Павловић, А. (2014), „Прилози о страдању колониста на Косову и Метохији током Другог светског рата“, *Архив*, год. XV, бр. 1-2, 113-129.
- Пејин, Ј. (1994), *Страдање Срба у Метохији 1941-1944*, Архив Србије, Београд.
- Petranović, B. (1992), *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd.
- Поповић, Р., Марковић, З. и Китић, В. (1999), *Страдање Срба на Косову, Малом Косову и Сиринићкој жупи 1941-1944*, Архив Србије, Београд.
- Филиповић, М. (1937), „Етничке прилике у Јужној Србији“, *Споменица двадесетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Скопље, 387-497.

CIP - Katalogizacija u publikacijama
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

341.485(=411.16)(4)*19*(082)

341.322.5(4-12)*19*(082)

316.75*20*(082)

NAUČNA konferencija sa međunarodnim učešćem Stradanje Srba, Jevreja, Roma i ostalih na teritoriji bivše Jugoslavije (10 ; 2023 ; Beograd)

Zbornik radova. Knj. 2 / Deseta naučna konferencija sa međunarodnim učešćem Stradanje Srba, Jevreja, Roma i ostalih na teritoriji bivše Jugoslavije, Beograd, 2023. godine : [odgovorni urednici Života Radosavljević, Dragan Tančić, Viktorija Rjapuhina]. - Beograd : Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet "Union - Nikola Tesla" : Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo, Univerzitet "Union - Nikola Tesla" ; Leposavić : Institut za srpsku kulturu Priština - Leposavić, 2023 (Beograd : Draslar List). - 405 str. : ilustr. ; 24 cm

Na spot. nasl. str.: Proceedings. - Tiraž 100. - Str. 15-22: Predgovor / Života Radosavljević. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts. - Sadrži i: Bibliografija 2014-2022.

ISBN 978-86-6102-118-3 (FPSP)

1. Up. stv. nasl.

a) Holokaust -- Evropa -- 20v -- Zbornici b) Жртве рата -- Југоисточна Европа -- 20в -- Зbornici в) Култура сећања -- 21в -- Зbornici

COBISS.SR-ID 111142153